

І. Готун, В. Івакін, І. Зоценко, В. Лавров, М. Гунь,
О. Казимір, М. Курзенков, М. Кублій

НАУКОВО-РЯТІВНІ РОБОТИ НА ГОРОДИЩІ У ВІТІ-ПОШТОВІЙ

Співробітники Архітектурно-археологічної та Північної експедицій Інституту в 2022 р. продовжили роботи на городищі доби Київської Русі у Віті-Поштовій, розпочаті у 2013 р. у зв'язку із музеєфікацією Міжнародною асоціацією дослідників фортифікації «Цитадель» обладнаної у товщі увінчаного укріпленнями X—XII ст. пагорба довготривалої вогневої споруди часів Другої світової війни, у рамках чого здійснювалось також відновлення окопів та ходів сполучення польового заповнення, що охоплювали майданчик городища з боку автомагістралі Київ—Одеса¹. Оскільки у звітному сезоні було проведено черговий етап робіт у межах вказаного пункту, автори за участю волонтерів здійснили науково-рятівні розкопки у зоні реалізації нових заходів на осередку й опрацювали отримані матеріали. Організацію названих досліджень ініціювали голова Міжнародної асоціації дослідників фортифікації «Цитадель» П. Нетьосов та офіцери ЗСУ Ю. Корчак і С. Заболотний².

Пам'ятка та історія її археологічного вивчення вже охарактеризована у науковій літературі; варто лише наголосити, що городище прикривало фактично найнебезпечніші підступи до столиці. Його вивчали Л. Добровольський, В. Козловська, П. Раппопорт, М. Кучера, оглядали інші фахівці. Водночас, воно входить до числа найменш досліджених малих міст півдня Русі і деякий час це було зумовлене зведенням у зайнятому ним пагорбі у 1930 р. ДВС № 179 Київського укріпленого району — т. зв. мінної групи, однієї з перших експериментальних споруд цього типу в СРСР. Експедиція «Великий Київ» 1947 р. виявила на пункті значну кількість кераміки XI—XII ст. і залишки жител означеної хронології. У 1950 р. П. Раппопорт зняв окомірний план городища і простежив штучні насипи без будь-яких внутрішніх конструкцій із дерева у північно-східній частині його майданчика (планіграфічні спостереження, як уже відзначалось, дозволяють припускати, що

подібні мали місце і на південному краю пункту, але були знівельовані при облаштуванні сектору обстрілу розміщеної тут у 1941 р. артилерійської батареї). Дослідник простежив залягання на материк у 65—75 см сірувато-рудого шару з матеріалами X — початку XI ст., перекритого темним, майже чорним шаром 50—90 см завтовшки з притаманними XII—XIII ст. і особливо часам монголо-татарської навали знахідками, який перебував на горілому прошарку, що міг маркувати напад половців 1096 р. Сумарна потужність на шарувань, між відкладаннями яких пройшов певний період, була визначена як 1,2—1,5 м. На противагу попереднику, М. Кучера після огляду пункту у 1972 р. відзначав фіксацію у тілі насипу вздовж його периметру горілих конструкцій із дерева. А В. Петрашенко і В. Козюба у 1991 р. констатували наявність на пам'ятці не лише знахідок доби Київської Русі, а й матеріалів періоду раннього заліза. У результаті робіт 2013 р. у перевідкладеному заповненні польових фортифікацій часів Другої світової війни зафіксовано синхронну виявлену раніше властиву Київській Русі кераміку і простежено наявність у західній частині осередку внутрішніх конструкцій, заміщених у результаті гниття дерева піщано-земляними прошарками.

Дослідження 2022 р. локалізовані у межах південно-східної частини майданчика городища шляхом перебирання попередньо протестованих металодетектором знятих із застосуванням будівельної техніки тонких пластів ґрунту з фіксацією простежених рис стратиграфії та планіграфії відкритої площі. Остання охоплювала відчутно пошкоджену на значну довжину місцями засипаними і заплитими, а місцями — реконструйованими у 2013 р. ходами сполучення, окопами та іншими інженерними спорудами періоду Другої світової війни ділянку між крупним заглибленням часів будівництва або функціонування ДВС № 179 і оборонним валом разом із внутрішньою половиною останнього. Це дало змогу отримати значних розмірів повздовжній перетин укріплень осередку давньоруської доби і простежити особливості прилеглої до них площі майданчика пункту. Зумовлений специфікою запланованих робіт розкоп отримав дзеркально обернуту «С»-подібну форму, за глибини 0,1—1,9 м від сучасної денної поверхні його довжина ста-

1. Докладніше див. у випуску «Археологічні дослідження в Україні 2013».
2. Колектив дослідників щиро вдячний Павлу Олександровичу та названим посадовцям ЗСУ за їхній внесок в охорону і дослідження цієї неординарної пам'ятки культурної спадщини та за чітку організацію взаємодії при проведенні охоронних розкопок.

новила 41 м, а ширина 4,5–11,5 м, що разом склало 257 м². Основна частина відкритої площі у вигляді плавної дуги була витягнута з північного заходу на південний схід, фінальний відрізок майже під прямим кутом повертав за годинниковою стрілкою.

З огляду на суттєві відмінності особливостей стратиграфії у різних місцях перетину, її фіксація здійснена у межах чотирьох зачисток на найінформативніших його ділянках, які сумарно дають змогу охарактеризувати загальні риси вцілілих культурних нашарувань пам'ятки. Означені зачистки здійснені у північно-східній частині майданчика неподалік давнього в'їзду на городище (1), по східній стінці розкопу у центрі відкритої площі (2), на поперечному перетині видовженої частини перед поворотом (3), по південно-східній стінці з частковим поглинанням здійсненої Північною експедицією у 2013 р. зачистки інженерної споруди періоду Другої світової війни (4). У підсумку друга і четверта зачистки фіксували стратиграфічні реалії повздовжнього перетину насипу валу, перша – повздовжній перетин прилеглої до нього території, вочевидь – з частиною дещо зсунутої поли насипу, третя – частково тіла валу, частково – прилеглої площі у місці його повороту в південно-східному секторі майданчика городища.

У верхній частині перетину простежено залягання дернового шару потужністю до 0,2 м, за винятком зачистки 3, де цей показник склав 0,1 м. Нижче простежений дрібнодисперсний світло-сірий пісок з дрібними прошарками органіки, який сягав глибини 0,4 м, крім зачистки 3, де цей шар був перевідкладений під час прокладання ходу сполучення і сягав 0,3 м та зачистки 4, де порівняно з іншими випадками простежено суттєво відмінне залягання шарів. На цьому рівні у зачистці 1 було зафіксовано материк, а стратиграфію решти трьох варто охарактеризувати окремо. Зачистка 2 відображає внутрішню частину насипу валу, який до глибини 0,4–0,65 м був складений дрібнодисперсним світло-сірим піском, а на рівні 0,65–0,72 м містив темний горілий прошарок, нижче якого до проектної глибини робіт – 0,72–0,9 м – простежене залягання материкової породи. У зачистці 3 над таким само прошарком, у цьому випадку – на глибині 1,65–1,72 м – відзначені гумусовані шари темно-сірого і сірого піску з прошарком деревного тліну (вочевидь від внутрішніх конструкцій), вугликами і печиною (1,3–1,65 м), перекритого світлим мішаним піском (0,85–1,3 м) і, в свою чергу, світло-сірим супіском з вугликами і печиною (0,3–0,85 м). Суттєво, що зі згаданого горілого нижнього прошарку походять уламки

ліпного посуду, тобто ці нашарування відображають не лише давніші за середньовічні матеріали, а й існування нижнього горизонту пам'ятки, який передував створенню тут фортифікованого осередку періоду Київської Русі. Зачисткою 3, крім описаної послідовності нашарувань, зафіксовано також закріплені дерев'яним стовпом кут обшитого дошками бліндажа (?) часів Другої світової війни. Ще одне, найімовірніше синхронне, заглиблення розміщувалося у центральній частині перетину. У той час, як простежені у зачистці 3 дерев'яні складові валу відображають особливості спрямованої досередини городища частини насипу, аналіз стратиграфії наближеної до схилу зайнятого укріпленням осередком пагорба зачистки 4 засвідчує дещо інше влаштування зовнішньої ділянки фортифікацій давньоруської доби. На виявленому на глибині 1,5–1,7 м від рівня сучасної поверхні материка на глибині 1,2–1,5 м залягали тонкі прошарки гумусованого супіску чорного забарвлення, розмежовані пластими дрібнодисперсного піску білого кольору; така картина зазвичай спостерігається внаслідок поступового згнивання дерева і заміщення утворених порожнин принесеними ґрунтовими водами дрібними фракціями навколишньої породи. Вище, на глибині 0,7–1,2 м залягав світло-сірий супісок з вугликами та печиною, на рівні 0,2–0,7 м перекритий пластом світло-коричневого супіску з печиною та вугликами.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що у межах вивченої площі археологічний матеріал поширений загалом рівномірно (крім тіла валу, знахідки у якому поодинокі) з утворенням кількох якщо не скупчень, то концентрацій. А на рівні поверхні материка, іноді у передматерикових нашаруваннях, було вичленено п'ять археологічних об'єктів. У частині з них, прилеглих до тіла насипу, логічно вбачати споруди, пов'язані з укріпленнями, а розташовані на відстані від фортифікацій можуть маркувати залишки власне городищенської інфраструктури.

Заглиблені частини трьох із вивчених об'єктів мали підокруглу форму і розміри 0,9 × 1,2 м (1, 2) та 1 × 1,2 м (3), досить близьким до них постає і зорієнтований довгою стороною у меридіональному напрямку округло-овальний об'єкт 5 розмірами 1 × 1,6 м. Заповнення споруд (гумусований чорний супісок зі значною кількістю кісток тварин та керамікою (1); сірий супісок з великою кількістю печини, вугликів і фрагментів посуду (2); насичений вугликами та керамічними уламками чорний супісок, перекритий змішаним з піском сірим супіском (5)) заходило у представлений світло-коричне-

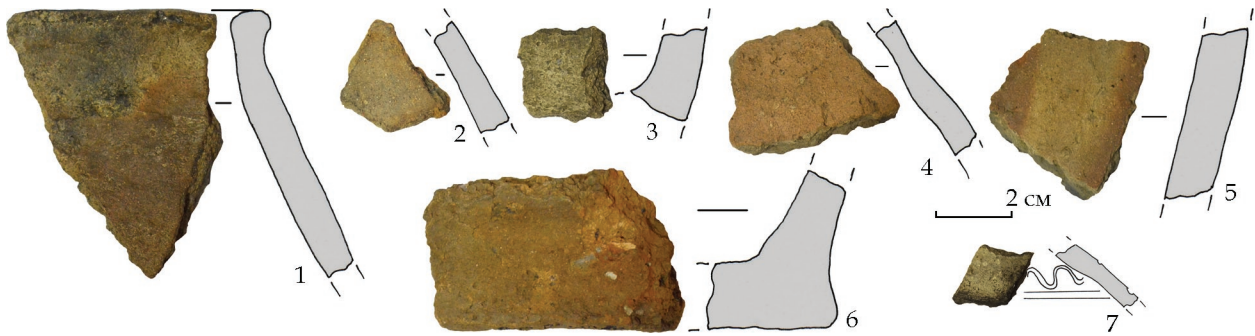

Рис. 1. Фрагменти ліпного посуду: 1, 2, 5 – доба раннього заліза; 3, 4, 6, 7 – I тис. н. е. (1, 2, 6 – похований горизонт; 4 – культурний шар; 3, 5, 7 – заповнення об'єкта 1)

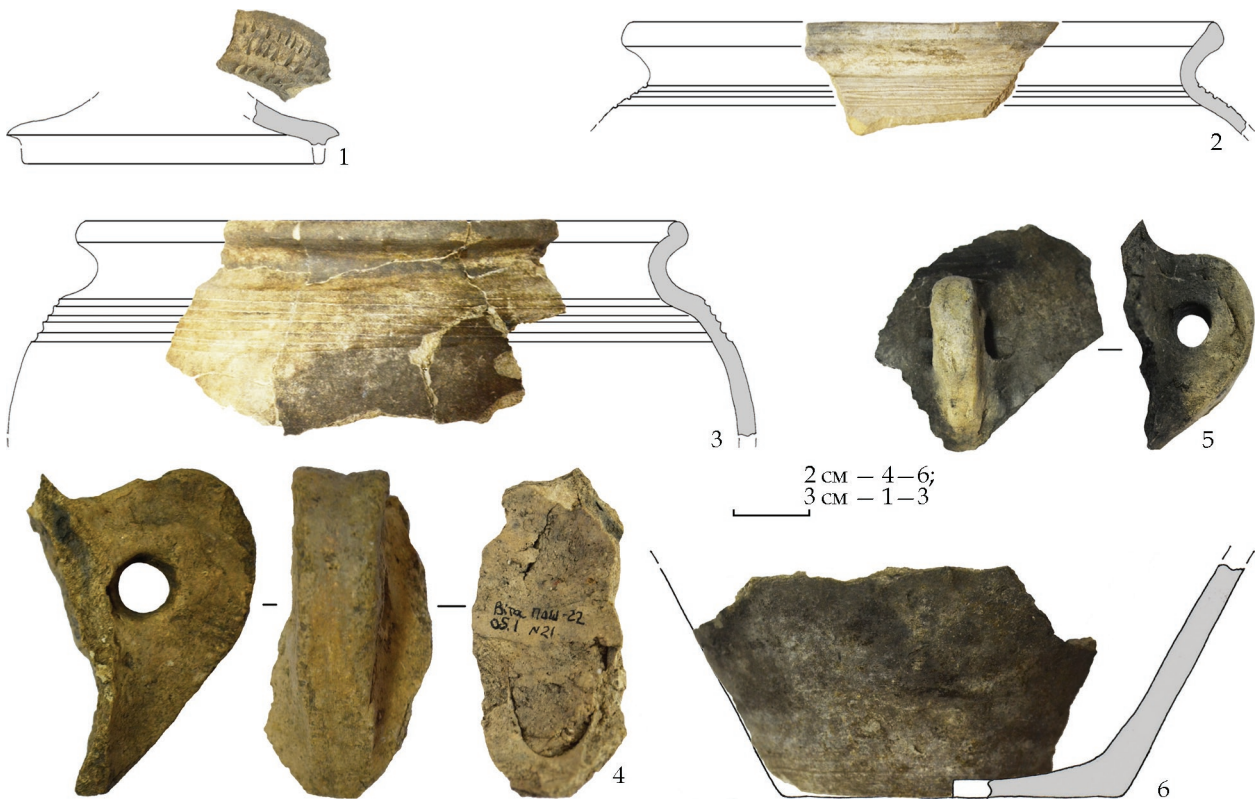

Рис. 2. Уламки столового та кухонного посуду доби Київської Русі, заповнення об'єктів: 1, 3, 4 – № 1; 2 – № 5; 5 – № 4; 6 – культурні нашарування

вим суглинком материк на, відповідно, 0,25, 0,2 і 0,4 м. Зруйнований у верхній частині об'єкт 3 досліджений у межах нижніх 20–40 см заповнення, складеного коричнево-сірим супіском. Зорієнтований довгою віссю з північного заходу на південний схід об'єкт 4 відрізняється від попередніх своїми розмірами. Частково виходив за межі розкритої площі, простежений у довжину на 2,3 м за шириною 1,9 м та глибини 0,65 м. Його заповнення, складене насиченим печиною й вуглинками сірим супіском, на різних рівнях містило три прошарки гумусованого чорного супіску, візуально подібного до навколишнього культурного шару.

У результаті робіт отримано представницьку колекцію уламків керамічного посуду різних культурно-хронологічних періодів,

археозоологічний матеріал, побутовий інвентар та прикраси давньої людності.

Зібрана ліпна кераміка відчутно різниться складом і специфікою тіста. Перша група містить жорстку, його структура більш щільна у порівнянні з другою, поверхня ретельно згладжена, що властиво кераміці I тис. до н. е. (рис. 1: 1, 2, 5). Тісто другої групи утримує грубозернистий шамот, за структурою рихле, поверхня його загладжена, на одному уламку простежені сліди візного хвильястого орнаменту. За цим комплексом ознак представлений посуд можна співвіднести з ранньослов'янською керамікою I тис. н. е. (рис. 1: 3, 4, 6, 7), хоча в останньому випадку щодо фрагмента зі щільнішим черепком може йти про виробничий брак давньоруського періоду.

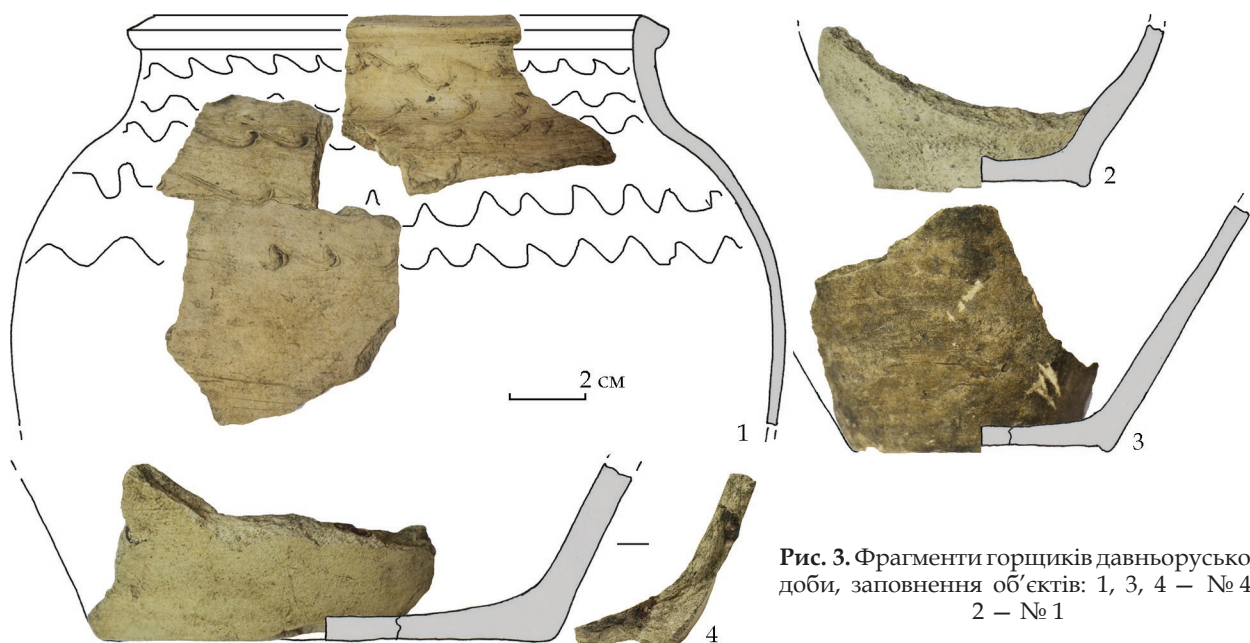

Рис. 3. Фрагменти горщиків давньоруської доби, заповнення об'єктів: 1, 3, 4 – № 4; 2 – № 1

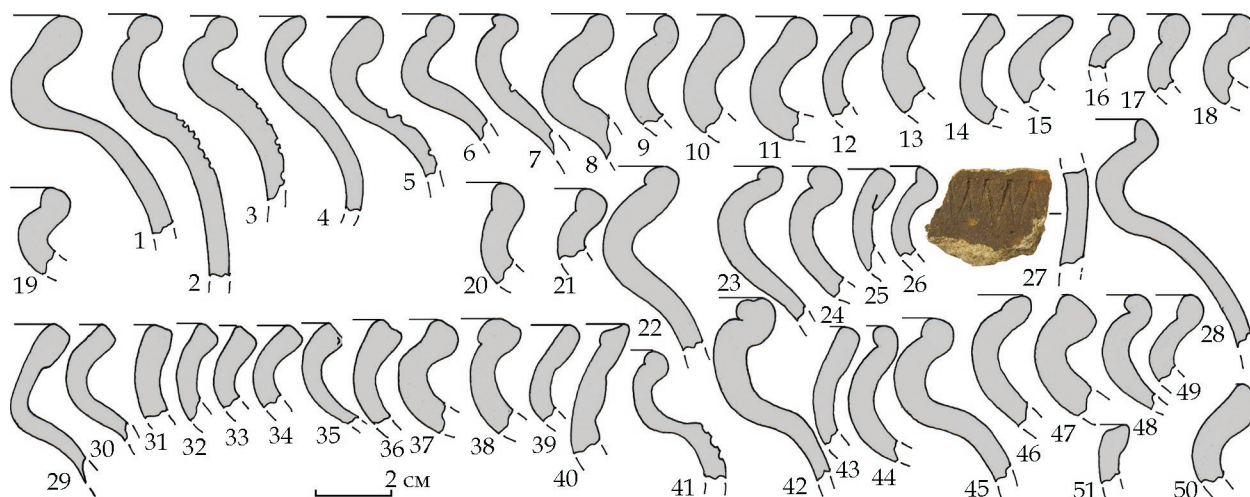

Рис. 4. Профілі вінець горщиків та уламок оздобленої зигзагоподібним орнаментом стінки, заповнення об'єктів: 1–21 – № 1; 22, 23 – № 2; 24 – № 3; 25–36 – № 4; 37–40 – № 5; 41–51 – культурний шар

Виготовлений на гончарному крузі посуд має традиційну орнаментацию візними прямими і хвилястими лініями, відзначений також випадок оздоблення зигзагоподібним орнаментом. Крім фрагментів кухонних горщиків траплялись уламки корчаги, амфорок, кришки. Специфіка моделювання верхнього краю вінець засвідчує перебування зібраної кераміки у діапазоні XII – першої половини XIII ст. (рис. 2–4). Разом з місцевими керамічними виробами траплялись фрагменти візантійських амфор (рис. 5).

Речовий матеріал включає фрагментований натільний хрестик із бурштину, скляну намистину, срібну (?) кульку, бронзовий гудзик, залізні ножі, цвяхи, окуття, стрижні, неатрибутовані вироби, уламки кам'яних зернотерки та жорен (рис. 6–8).

Археозоологічні знахідки представлені 143 фрагментами кісток ссавців, з яких до

виду й анатомічної приналежності вдалося визначити 96. Для достовірних висновків такої вибірки недостатньо, проте на її основі можна простежити певні тенденції тваринництва і мисливства на пам'ятці.

Кількість кісток корови становила 34, у переважній більшості – це уламки хребта або ребер. Серед інших анатомічних частин – фрагменти п'ясткової та плечової кісток і верхньої щелепи. На двох реберних кістках виявлені сліди ділення туші. Ще на двох – результати погризів собаками. Це дозволяє зробити висновок, що кістки корови належать лише до кухонних відходів. Кісток із м'ясних частин скелету, зокрема рогових стрижнів, не знайдено. Але це могла спричинити мала вибірка, тому припущення щодо комолості порід на пам'ятці або привезення на її територію уже поділених туш було б передчасним. Приблизний вік вдалося встано-

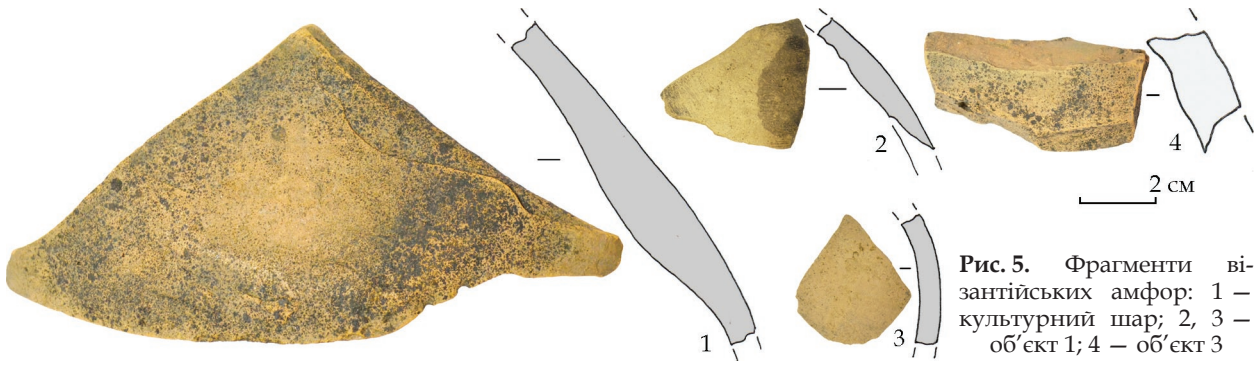

Рис. 5. Фрагменти візантійських амфор: 1 – культурний шар; 2, 3 – об’єкт 1; 4 – об’єкт 3

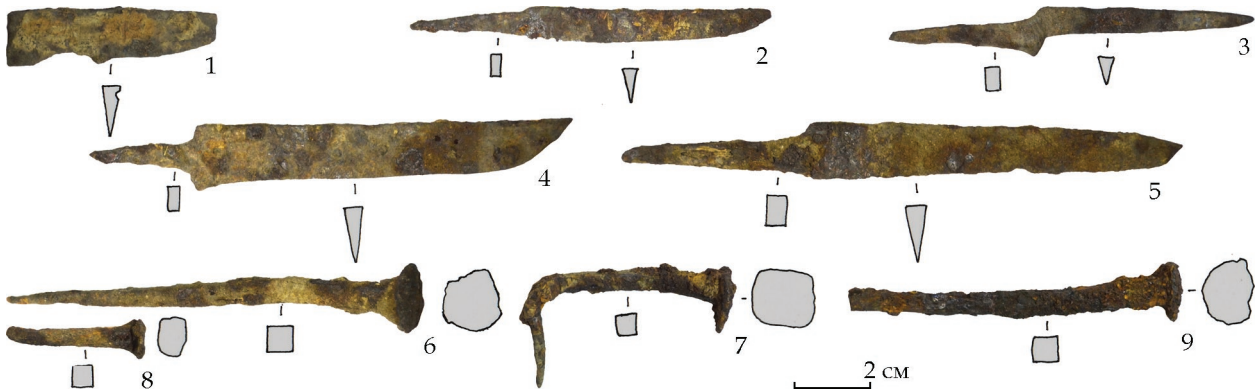

Рис. 6. Залізні ножі та цвяхи: 1 – об’єкт 1; 2–5 – культурний шар городища; 6, 8 – об’єкт 2; 7 – об’єкт 3; 9 – об’єкт 4

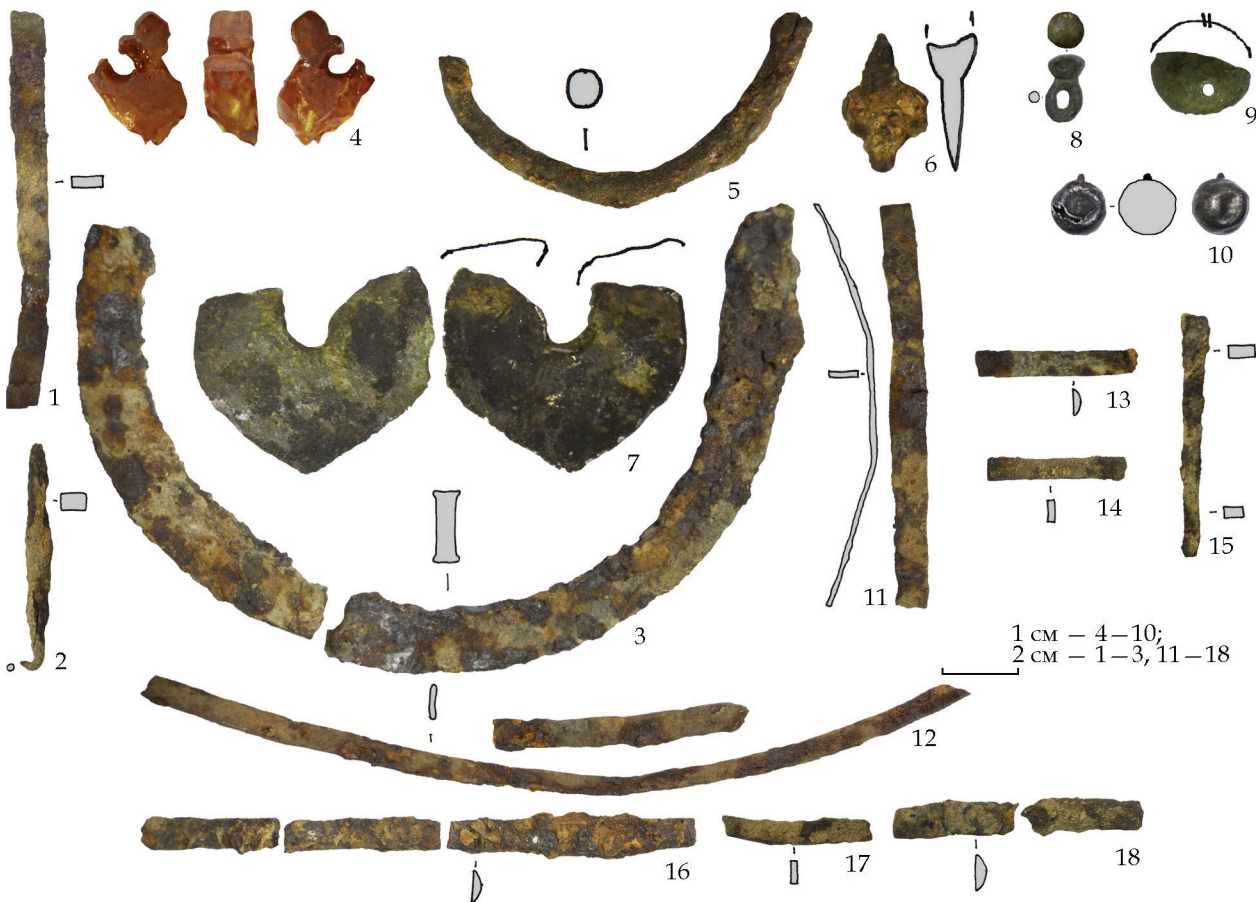

Рис. 7. Речові знахідки з осередку: 1, 15 – перевідкладений шар у заповненні бліндажа часів Другої світової війни; 2, 5, 6, 9, 11, 14 – культурні нашарування; 3, 12 – об’єкт 4; 4, 8, 10, 13, 17 – об’єкт 1; 16, 18 – об’єкт 3

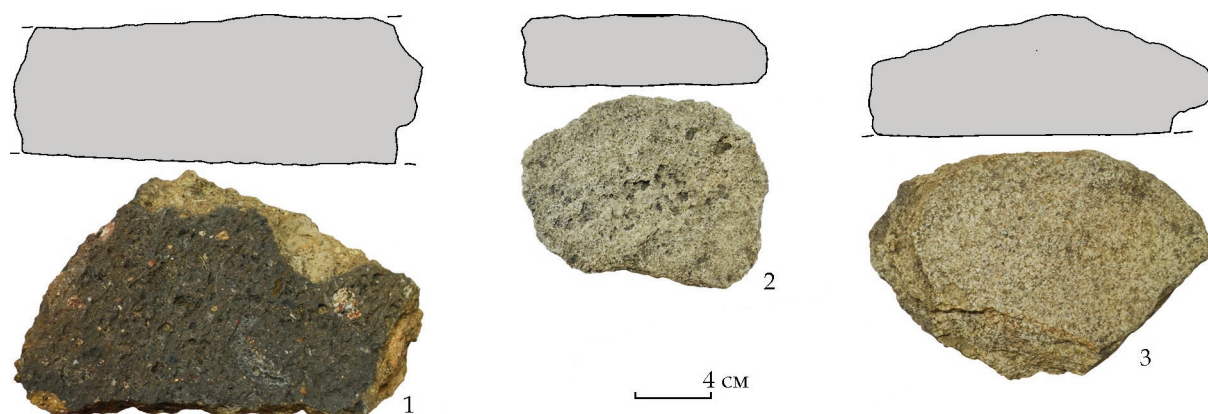

Рис. 8. Уламки жорен: 1 – об'єкт 1; 2 – культурний шар; 3 – об'єкт 2

вити лише за одним зразком – фрагментом п'ясткової кістки. За ним стало відомо, що вік особини був менше 2–2,5 років. Мінімальну кількість особин можна оцінити у дві тварини.

Такою ж самою кількістю кісток – 34 фрагменти – представлений кінь. На відміну від корів, коні репрезентовані більшим різноманіттям анатомічних частин. Серед їхніх кісток трапляються як м'ясні, так і нем'ясні частини скелету. Порізи зафіксовані на фрагменті нижньої щелепи. Вони могли бути нанесені як під час розбору тварини на м'ясо, так і в процесі знімання шкури. За двома метаподіальними цілими кістками вдалося простежити певні ознаки порід коней. По п'ястковій кістці зріст тварини становив 154 см у загривку, через що вона була крупною, але за шириною діафіза кістки встановлено, що тварина належала до тонконогих порід. За плесновою кісткою визначений зріст був на рівні 151,6 см, завдяки чому тварину можна класифікувати як вище середньої за зростом. За товщиною її діафіза вона теж була тонконогою. Ймовірно, дві кістки належали тій самій особині, незначна різниця у даних зросту пов'язана з індивідуальною мінливістю розмірів кісток. На усіх виявлених фрагментах епіфізи були прирослими, таким чином, вік тварин був більше 3–3,5 років. За кістками можна ідентифікувати мінімально одну особину коня.

Кісток дрібної рогатої худоби виявлено 17. Оскільки вони представляють кухонні рештки, точно ідентифікувати до виду вівця це чи коза не вдалося. Фрагменти належать або кісткам черепа, або великим трубчастим кісткам. На чотирьох із останніх виявлені порізи, ще на двох – сліди від погризів собаками. За станом зубної системи для однієї тварини вдалося доволі точно встановити вік, який становив 2 роки і 10 міс. Ще за одним зубом визначений приблизний вік у діапазоні від 3 років до 3 років і 10 місяців. За наявним матеріалом можна ідентифікувати

щонайменше дві особини дрібної рогатої худоби.

Кісток свині виявлено дев'ять мінімально від двох особин. Одна із них могла належати дикому кабану, оскільки її розміри значно більші від домашніх свиней. Також ця кістка може представляти гібридизовану тварину між батьківськими домашньою і диною особинами. Визначений у одному випадку за станом зубної системи вік становив 2,5–3 роки. Також ідентифіковано, що одна із особин була самкою.

Серед представників дикої фауни виявлено одну особину тура і одного зайця.

Попри незначний обсяг і вимушено високі темпи проведення робіт, науково-рятівні дослідження 2022 р. на тлі попередніх звернень до цієї неординарної пам'ятки виявились доволі значимими. Уточнено влаштування фортифікаційних споруд городища, розчищено п'ять об'єктів давньоруського часу та виявлено два об'єкти періоду Другої світової війни, зібрана досить репрезентативна колекція археологічного матеріалу. Розкопки не лише відчутно доповнюють інформаційну базу досліджень давньоруських пам'яток, а й суттєво поточнюють наявні дані про осередок. Важливими постають фіксація не лише матеріалу ранньозалізного часу середини I тис. до н. е. на зайнятому укріпленім пунктом періоду Київської Русі пагорбі, а й виділення горизонту, що передував створенню давньоруської фортеці, до того ж – з матеріалами I тис., яких не було виділено раніше. Цікаві дані отримані щодо життя та господарської діяльності давнього населення, специфіки його побутової культури. А фрагменти візантійських амфор вказують на вектор торгівельних зв'язків жителів городища.

Але головним підсумком постає організація взаємодії з військовими структурами, що дуже важливо в умовах особливої вразливості археологічного надбання у пов'язаних з бойовими діями ситуаціях.